

УДК 316.334:37

Науково-теоретичний альманах «Грані»
Scientific-theoretical almanac «Grani»

«Grani». 2016. 140(12), 5-9.

doi:10.15421/1716131

www.grani.org.ua

Проблематика освітніх закладів інтернатного типу в дискурсі соціології виховання

Н.М. Гордієнко¹

У статті розглянуто проблеми діяльності освітніх закладів інтернатного типу з позицій сучасного соціологічного дискурсу. Проаналізовано предметну галузь соціології виховання у зв'язку з особливостями соціалізації вихованців інтернатних закладів. Запропоновано концепт сурогатної спорідненості як тип відносин вихователів інтернату з вихованцями. Сурогатна спорідненість передбачає: відповідальність не тільки посадову, а й особистісну; нееквівалентний обмін, коли вихователь віддає дитині свій час і сили, не чекаючи від неї певних винагород взамін; продовження довірчих відносин не тільки в рамках навчально-виховного закладу, а й за його межами; інтерес і турботу не тільки за успіхи в навчанні та дотриманні дисципліни, але й за всебічний розвиток особистості дитини. Первинна і вторинна соціалізація в інтернатному закладі зливаються, оскільки роль батьків у первинній соціалізації відіграють вихователі, які формально є агентами вторинної соціалізації. Охарактеризовано залежність життєвих траєкторій випускників від моделі особистості, яку формує інтернатний заклад: маргінальної, середньої, кар'єрної або креативної. Встановлено необхідність урахування соціокультурних і природних факторів при аналізі впливу виховного процесу на побудову життєвих траєкторій випускниками інтернатних закладів.

Ключові слова: життєві траєкторії; соціалізація; сурогатна спорідненість; модель випускника інтернатного закладу

Problems of boarding educational institutions in the discourse of educational sociology

N.M. Gordienko²

Problems met by boarding schools have been described in the article from the point of view of modern sociological discourse. The system of boarding schools is understood as a sub-institution that performs the specific function of fulfilling the development and education of the younger generation in limited conditions. Such conditions are caused by health issues, dysfunctional families, and low economic status. The aim of boarding schools is to overcome or to mitigate the negative factors, which complicate the educational process and child's life course of in general. An analysis of the subject area of sociology of education has been conducted by the researcher in connection with the specifics of socialization of boarding school pupils. The concept of surrogate kinship as a type of relationship of school teachers and pupils has been introduced by the author. The surrogate kinship suggests not only official, but also personal responsibility. It is a sort of nonequivalent exchange when the teacher shares his time and efforts with the child, expects nothing back, extends their trustful relations beyond the school walls, strives not only for success in studies and perfect subordination but also for all-round development of a personality. Boarding school pupils perceive their teacher not only as a professional, but also as a person who acts another role. In this case teacher becomes to be one of parents. Primary and secondary socialization in boarding school blend as the role of parents in the primary socialization is played by teachers who, from a formal view, are the agents of secondary socialization.

A characteristic of the dependency of graduates' life paths from the personality model, which was fostered in the boarding school, has been given by the author. Such models are marginal, average, career or creative. It has been found that different types of boarding schools guide their graduates differently towards their future social roles. The schools for orphans and children with special needs are oriented towards the model of average personality, that is, a person who is able to survive and realize his/her needs of the middle level, but who is not ready to be in advance of the modern challenges. Boarding lyceums nurture successful and creative people who are up to the modern demands of the society, can act competitively in the labour market and who have high level of life resources for that. The importance of the consideration paid to sociocultural and natural factors in the analysis of the influence of the education process on boarding school graduates' life path formation has been revealed by the author.

Keywords: life paths; socialization; surrogate kinship; model of the boarding school's graduate

¹ Кандидат соціологічних наук, доцент; Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія, 69017, Запоріжжя, вул. Наукове містечко, 59

² PhD in sociological science, associate professor; Khortytska national educational rehabilitational academy, 59, Zaporizhzhya, Nauchnyi Gorodok Str., 69017, Ukraine

³ Кандидат социологических наук, доцент; Хортицкая национальная учебно-реабилитационная академия, 69017, Запорожье, ул. Научный городок, 59
E-mail: natali_zp_ua@mail.ru

Проблематика образовательных заведений интернатного типа в дискурсе социологии воспитания

Н.Н. Гордиенко³

В статье рассмотрены проблемы деятельности образовательных заведений интернатного типа с позиций современного социологического дискурса. Проанализирована предметная область социологии воспитания в связи с особенностями социализации воспитанников интернатных заведений. Предложен концепт суррогатной сродненности как тип отношений воспитателей интерната с воспитанниками. Суррогатная сродненность предусматривает: ответственность не только должностную, но и личностную; неэквивалентный обмен, когда воспитатель отдает ребенку свое время и силы, не дожидаясь от него определенных вознаграждений взамен; продолжение доверительных отношений не только в рамках учебно-воспитательного заведения, но и за его пределами; интерес и заботу не только об успехах в учебе и соблюдении дисциплины, но и о всестороннем развитии личности ребенка. Первичная и вторичная социализация в интернатном заведении сливаются, поскольку роль родителей в первичной социализации играют воспитатели, которые формально являются агентами вторичной социализации. Охарактеризована зависимость жизненных траекторий выпускников от модели личности, которую формируют интернатные заведения: маргинальной, средней, карьерной или креативной. Установлена необходимость учета социокультурных и природных факторов при анализе влияния воспитательного процесса на построение жизненных траекторий выпускниками интернатных заведений.

Ключевые слова: жизненные траектории; социализация; суррогатная сродненность; модель выпускника интернатного заведения

Peer-reviewed, approved and placed: 22.11.2016.

Постановка проблеми. Соціологія освіти охоплює широке коло проблематики, пов'язаної з вивченням соціальних аспектів функціонування інституту освіти. В коло цієї проблематики входить дослідження не тільки в цілому інституту освіти, але і його субінститутів, інституційних складових системи освіти. Мова йде про освітні заклади різних типів: школи, вузи, професійно-технічні навчальні заклади. Одним із таких субінститутів є система освітніх закладів інтернатного типу. Цей субінститут виконує як загальні функції соціального інституту освіти, так і специфічні, зумовлені особливостями свого призначення, соціальної організації та соціально-правового статусу. Зокрема, субінститут інтернату має специфічну функцію компенсації обмежених умов розвитку та виховання дітей, зумовлених проблемами здоров'я, наявністю неблагополучної родини, зниженням економічним станом, щоб подолати або пом'якшити ці негативні фактори, які ускладнюють умови виховання та в цілому життя дитини.

Зазначені обставини соціального характеру спонукають до осмислення специфічних проблем інтернатної педагогіки не тільки в суто педагогічному, а й у соціологічному дискурсі. Педагогічний аспект досить ґрунтовно розроблений у сучасній науковій літературі, тоді як соціологічний ще не знайшов свого адекватного відображення. Звернути увагу на соціологічні аспекти виховного процесу в інтернатах спонукає також актуалізація соціальних аспектів виховання в умовах кризового соціуму, зростання впливу суспільних чинників на формування життєвих траекторій вихованців інтернатів.

У цілому активізація соціолого-педагогічної проблематики викликана мотивами соціологічної експансії на простір інших дисциплін, що є одним із трендів у розвитку соціології і передумовою появи перспективних наукових напрямів: соціології речей, гастрономічної соціології, тілесно-орієнтованої соціології, соціології туризму, започаткованих М. Фуко

соціології тюрми, соціології психіатричної клініки тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. Зв'язок виховного процесу із соціальним контекстом розглядався багатьма класиками педагогічної думки (Й. Песталоцці, П. Наторпом, Г. Кершенштейнером, Д. Дьюї, Я. Корчаком, А. Макаренком, С. Шацьким, В. Сорокою-Росинським та ін.) і вивчається сучасними вченими: О. Безпалько, І. Зверєвою, А. Капською, Л. Коваль, Л. Міщик, А. Мудриком, С. Хлебик та ін.

Із представників соціологічної науки проблеми виховання підростаючого покоління розглядав ще Г. Спенсер [11]. Більш цілеспрямовано проблематизував зв'язок соціології та педагогіки Е. Дюркгейм [4; 8; 9].

Інтерес до соціології виховання актуалізувався в радянський період [12] і посилювався у післярадянський час, про що свідчать публікації Л. Ази [1], В. Брускова [2], Р. Гурової [3], Б. Ліхачова [7], Л. Рибцової [10], Л. Хоружи [14] та ін. Соціологічний інтерпретації освітніх проблем присвячені наукові праці Т. Купрій [6], О. Хомерікі [13], В. Чепак [15], В. Чугаєвського [16] та ін. О. Клименко дослідила особливості інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві. Вчений констатує проблему відсутності соціального капіталу у вихованців інтернатних закладів. Така ситуація не лише спричиняє нетиповий характер перебігу дитинства, але й формує соціальну дезадаптацію [5, с. 22].

Розробка теоретико-методологічних засад соціології виховання уможливило проведення досліджень актуальних освітніх проблем з позицій сучасної соціологічної думки. Особливої уваги науковців потребує діяльність інтернатних навчальних закладів, зокрема, ефективність виконання ними своєї соціокультурної місії – забезпечення успішної соціалізації та соціаль-

ної адаптації дітей, які з різних причин не можуть навчатися у звичайних школах.

Метою дослідження є інтерпретація в соціологічному дискурсі актуальних проблем виховного процесу в школах-інтернатах.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає Б. Ліхачов, предметом соціології виховання виступають закономірності соціальної детермінованості і соціальних функцій виховання в певних історичних умовах [7, с. 3]. Соціологія виховання тісно пов'язана із соціальною педагогікою. Але відмінність полягає в тому, що педагогіка досліджує можливості вдосконалення виховного процесу, а соціологія виховання зорієнтована на виявлення соціального контексту, суспільних аспектів виховного процесу та умов його здійснення. Соціологія виховання вивчає соціально-економічні умови (фактори), соціально-правові (інституційні) рамки виховання, фрейми виховного впливу, піднімає проблеми впливу на виховний процес як соціальних факторів, так і мікросоціальних.

Сучасні науковці до предметної галузі досліджень у галузі соціології виховання відносять:

- вивчення вимог суспільства до особистості і переведення їх у конкретні завдання виховання;
- взаємозв'язок природного і соціокультурного розвитку та фізичного виховання людини з раннього дитинства протягом усього життя;
- створення певної моделі особистості, здатної успішно адаптуватися до динамічного та мінливого світу;
- виявлення впливу різних суб'єктів на виховання і самовиховання сучасної людини [10, с. 4].

На відміну від педагогіки, в соціології виховання відносин між людьми (дітьми та дорослими) в процесі освітньої практики трактуються не в контексті педагогічного впливу, а в контексті макро- і мікросоціології. Тобто, розглядається як загальносоціальний контекст виховання, так і міжособистісний, в рамках мікросоціології піднімаються проблеми рольової взаємодії, прийняття ролі вихователя відповідними співробітниками інтернату, інкорпорування рольових компонентів батьків дітей у ролі вихователя інтернату. З позиції вихованців інтернату вчитель (вихователь) сприймається не просто як педагог, але й як людина, яка заміщає ролі, у даному випадку – функції батьків. Родинні стосунки тут мають сурогатний характер, що відіграють більш соціальний, ніж суто педагогічний інтерес і значення. Первинна соціалізація в разі сурогатної спорідненості не здійснюється повноцінно, не виконує в повній мірі свої функції.

Феномен сурогатної спорідненості в інтернатних закладах проявляє себе не тільки в процесі навчання, під час перебування в навчальному закладі інтернатного типу, а й після нього. Хоча, звичайно, це відбувається далеко не завжди і далеко не для всіх. Але в даному випадку ми розглядаємо ідеальний з точки зору М. Вебера тип сурогатної спорідненості швидше як концепт, ніж у повній мірі реальний феномен.

Соціологія педагогічного процесу і діяльності розглядає соціальні аспекти педагогічного процесу, а саме: соціальні відносини, які виникають і існують

у процесі педагогічного впливу. Наприклад, якісно інший статус мають відносини педагога й учня у різних навчальних закладах. В інтернаті виховна складова є значно важливішою і більше вираженою, ніж у звичайній школі. Тому цілком закономірно, що частина педагогічних працівників інтернатного закладу системи освіти мають посаду соціального педагога-вихователя. Вони знаходяться з дітьми після закінчення навчального процесу, аж до початку нічного відпочинку. Тому при соціологічному аналізі проблематики роботи інтернатних закладів першочерговою важливістю набувають питання саме соціології виховання. Хоча, звичайно, традиційні проблеми соціології освіти також присутні і в даній тематиці.

Успішність виховного впливу педагогів на учнів інтернатних закладів багато в чому залежить від ефективності сурогатної спорідненості, яка передбачає:

- відповідальність не тільки посадову, а й особистісну;
- нееквівалентний обмін, коли вихователь віддає дитині свій час і сили, не чекаючи від неї певних винагород взаєм;
- продовження довірчих відносин не тільки у форматі навчально-виховного процесу, а й за його межами;
- інтерес і турботу не тільки за успіхи в навчанні та дотриманні дисципліни, але й за всебічний розвиток особистості дитини.

Ефективність сурогатної спорідненості є важливим чинником соціального включення вихованців інтернатних закладів. Ця залежність пояснюється тим, що всі складові соціального включення, що забезпечують майбутні життєві траєкторії вихованця інтернатного закладу (освіта, сім'я, праця, процес реабілітації і соціальної адаптації інвалідів), закладаються в освітніх закладах інтернатного типу. Науковий інтерес представляє виявлення ролі референтної групи вихователів інтернату в процесі первинної соціалізації вихованців, оскільки вихователі заміщають батьків у соціалізаційному процесі. Первинна і вторинна соціалізація в інтернатному закладі зливаються, оскільки роль батьків у первинній соціалізації відіграють вихователі, які формально є агентами вторинної соціалізації.

Однією з предметних галузей соціології виховання в літературі визначаються «питання послідовного проходження людиною етапів соціалізації, включення її в систему суспільних відносин у різні періоди життя» [10, с. 6]. Тому проблематика соціалізації цікавить дослідника, що працює в дискурсі соціології виховання. У цьому зв'язку відзначимо специфіку інтернатної педагогіки в контексті соціології виховання. Ця специфіка конкретизується в таких аспектах:

- 1) специфіка соціалізації (напівзакриті умови інтернатного закладу);
- 2) специфіка агентів соціалізації (сурогатна спорідненість між вихованцями і педагогами);
- 3) специфіка процесу виховного впливу (використання педагогами певних санкцій, актуалізація відповідних мотивів вихованців).

Зазначені фактори суттєво впливають на формування життєвих траєкторій вихованців.

Однією з найважливіших дослідницьких проблем соціології виховання є побудова описової та узагальнюючої моделі особистості в сучасному суспільстві, тобто характеристика вимог до особистості, комплексу її якостей, мотивів, потреб та цінностей. Виходячи з усереднених вимог до рівня компетентності випускників загальноосвітніх закладів, можна описати принаймні чотири моделі особистості: маргінальну, середню, кар'єрну та креативну. Для інтернатних закладів найбільш характерна модель середньої людини, тобто людини, яка здатна виживати і реалізовувати домагання середнього рівня, хоча неготова до випереджального реагування на сучасні виклики. Вибір цієї або інших моделей випускниками інтернату зумовлює відповідні характеристики їх життєвих траєкторій. Виховний процес в інтернатах сприяє виробленню у випускника якостей, відповідних певній моделі. Інтернатні заклади різного типу по-різному орієнтують випускників на майбутні соціальні ролі. Зокрема, спеціалізовані інтернати для дітей та молоді з інвалідністю орієнтують на пошук стратегій соціального включення, мобілізацію компенсаторних можливостей (фізичних, сімейних, професійних та ін.) для того, щоб реалізувати себе в суспільстві та по можливості досягти певних життєвих успіхів.

Інтернати-ліцеї орієнтують вихованців на модель успішної людини, що відповідає сучасним вимогам, конкурентоспроможна на ринку праці і має для цього високий рівень життєвих ресурсів. Ці інтернатні заклади також формують креативну особистість, здатну вирішувати різні творчі завдання.

Інтернати для дітей-сиріт прагнуть сформувати у вихованців самостійність, здатність пристосовуватися до життєвих умов, спираючись на власні сили. Ці освітні заклади орієнтують своїх вихованців на досягнення середнього рівня, здобуття прагматичних професій, затребуваних на ринку праці, отримання яких не потребує великих витрат часу і фінансових ресурсів. Інтернати цього типу переважно готують випускників до вступу в професійно-технічні заклади, де існує держзабезпечення одягом, житлом і харчуванням, що є оптимальним стартовим майданчиком для сиріт. Головним для цієї категорії вихованців є якнайшвидше забезпечення необхідними життєвими ресурсами за відсутності підтримки з боку сім'ї. У цілому для інтернатів орієнтування випускників не повинно відрізнятися від загальноосвітніх закладів інших типів, наприклад загальноосвітніх шкіл. Але сам статус інтернату знижує соціальний статус випускника, тому орієнтація на майбутнє є дещо зниженою в порівнянні зі звичайною школою. Випускник інтернату певною мірою маргіналізується, оскільки сам по собі інтернатний заклад (за винятком ліцеїв-інтернатів) має нижчий статус, ніж звичайна школа.

Однією з проблем в дискурсі соціології виховання є виявлення соціокультурних факторів у процесі виховного впливу. Універсальним і пріоритетним соціокультурним фактором є ментальність – інтегральне поняття, що об'єднує характеристики комплексу особливостей своєрідних соціокультурних генів осо-

бистості, формування яких обумовлене національною історією, характером і регіональною специфікою. Наприклад, у регіонах з мусульманською (ісламською, східною) культурою процес виховного впливу буде зовсім іншим, ніж у західному християнському світі. Ці особливості імпліцитно закладені у вихідній програмі виховання.

Але для соціології виховання недостатнім є розгляд тільки соціокультурного фактора, соціального середовища, в якому виховується людина. Для процесу виховання важливим є також взаємозв'язок природних факторів – генетично закладених у людині можливостей і здібностей для її розвитку і саморозвитку. Це особливо важливо для закладів інтернатного типу, тому що фізична складова (здоров'я) має важливе значення для побудови життєвих перспектив. Людина з ослабленим здоров'ям змушена враховувати свій фізичний стан і можливості у визначенні своїх амбіцій. Амбітні життєві плани можуть увійти в суперечність з фізичними можливостями. Для соціології виховання мають значення умови, які суспільство створює для компенсації фізичних обмежень цієї категорії дітей, розвитку їхньої особистісного потенціалу, хай не максимального, але цілком задовільного для того, аби вважати, що життя людини буде повноцінним, наповненим гідним змістом і діяльністю.

Соціологічна характеристика агентів соціалізації також входить до предметної галузі соціології виховання. У звичайній сім'ї батьки є агентами первинної соціалізації, і тому їх соціальні характеристики багато в чому визначають життєву траєкторію особистості. Для інтернатного закладу такими агентами виступають вчителі, вихователі та інші педагогічні працівники. Тому їх соціальні характеристики можуть цікавити дослідника, що працює в дискурсі соціології виховання.

Висновки. Важливим чинником удосконалення виховного процесу в інтернатних закладах є його осмислення в дискурсі соціології. Зокрема, соціологічний аналіз проблематизує соціальну обумовленість типу особистості, який формується в освітніх установах; пропонує пов'язувати генетичні задатки учня із соціокультурним контекстом їх реалізації; передбачає врахування соціальних факторів соціалізації; детермінує розгляд проблем виховання в рамках макро- і мікросоціології. Зазначена предметна галузь соціології виховання інтерпретується у зв'язку з проблемами, які існують в освітніх закладах інтернатного типу. Зокрема, виходячи з особливостей соціалізації в інтернаті, особливого значення набуває феномен сурогатної спорідненості, як тип відносин вихователів інтернату з його вихованцями.

Пропонуються такі типи життєвих траєкторій вихованців інтернату: маргінальна, траєкторія життя середньої людини, кар'єрна та креативна. Розгляд проблем інтернатної педагогіки в соціологічному дискурсі збагачує і поглиблює дослідження результатів виховного процесу в освітніх закладах цього типу, дозволяє враховувати соціальні чинники формування життєвих траєкторій вихованців інтернату.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Аза Л. О. Теоретико-соціологічний аналіз соціальних проблем виховання : дис. ... д-ра соціол. наук : 22.00.01 / Аза Лариса Олександрівна. – К., 1994. – 273 с.
2. Брусков В. П. Социология воспитания и образования / В. П. Брусков. – М. : Владос, 2010. – 296 с.
3. Гурова Р. Г. Социологические проблемы воспитания / Р. Г. Гурова. – М. : Педагогика, 2001. – 170 с.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Определение морального факта / Э. Дюркгейм. – М. : Директ-Медиа, 2007. – 160 с.
5. Клименко О. Ю. Особливості інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / О. Ю. Клименко. – Харків, 2016. – 39 с.
6. Купрій Т. Г. Соціологія освіти : навч. посіб. / Т. Г. Купрій; [ред. О. П. Овдієнко]; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. – К. : Логос, 2014. – 303 с.
7. Лихачев Б. Т. Социология воспитания и образования / Б. Т. Лихачев. – М. : Владос, 2012. – 296 с.
8. Рубина Л. Я. Перечитывая Э. Дюркгейма: взаимодействие социологии и педагогики в вопросах воспитания и образовательной деятельности : акад. доклад / Л. Я. Рубина. – Екатеринбург : Изд-во «Раритет», 2007. – 20 с.
9. Рыбцова Л. Л. Э. Дюркгейм о взаимосвязи педагогики и социологии / Л. Л. Рыбцова // Изв. Урал. гос. ун-та. – Сер. 1 : Проблемы образования, науки и культуры. – 2011. – № 4 (95). – С. 60-67.
10. Социология воспитания : [учеб. пособие] / [Л. Л. Рыбцова, А. В. Меренков, Т. И. Гречухина, А. В. Усачева, И.Ю. Вороткова; под общ. ред. Л. Л. Рыбцовой]; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2013. – 176 с.
11. Спенсер Г. Воспитание умственное, нравственное и физическое : пер. с англ. – 3-е изд. / Г. Спенсер. – М. : Либроком, 2012. – 232 с.
12. Харчев А. Г. Социология воспитания (О некоторых актуальных социальных проблемах воспитания личности) / А. Г. Харчев. – М. : Политиздат, 1990. – 220 с.
13. Хомерікі О. А. Якість освіти у фокусі соціологічного моделювання: аналіз основних підходів / О. А. Хомерікі // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2014. – Вип. 64. – С. 176-184.
14. Хоружа Л. Л. Соціологія виховання : навч.-метод. посіб. / Л. Л. Хоружа. – К. : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. – 124 с.
15. Чепак В. В. Теоретико-методичні засади становлення і розвитку соціології освіти : монографія / В. В. Чепак. – К. : Геоплінт, 2011. – 303 с.
16. Чугаєвський В. Г. Соціологія освіти : навч. посіб. / В. Г. Чугаєвський, Л. В. Черній; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – 265 с.

REFERENCES:

1. Aza, L. O., 1994. Teoretyko-sotsiologichnyi analiz sotsialnykh problem vykhovannia [Theoretical and sociological analysis of social problems of upbringing]. Kyiv, 273 (in Ukrainian).
2. Bruskov, V. P., 2010. Sociologija vospitaniya i obrazovaniya [Sociology of upbringing and education]. Vlados, Moscow, 296 (in Russian).
3. Gurova, R. G., 2001. Sociologicheskie problemy vospitaniya [Sociological problems of upbringing]. Moscow, 170 (in Russian).
4. Durkheim, E., 2007. O razdelenii obshchestvennogo truda. Opredelenie moral'nogo fakta [The division of labour in society. The determination of moral fact]. Direkt-Media, Moscow, 160 (in Russian).
5. Klymenko, O. Yu., 2016. Osoblyvosti instytutsionalizatsii sotsialnoho zakhystu ditei u kryzovykh sytuatsiiakh v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [Features of the institutionalization of children's social protection in crisis situations in modern Ukrainian society]. V. N. Karazin Kharkiv National University. Kharkiv, 39 (in Ukrainian).
6. Kuprii, T. H., 2014. Sotsiologhiia osvity [Sociology of education]. Lohos, Kyiv, 303 (in Ukrainian).
7. Lihachev, B. T., 2012. Sociologija vospitaniya i obrazovaniya [Sociology of upbringing and education]. Vlados, Moscow, 296 (in Russian).
8. Rubina, L. Ja., 2007. Perechityvaya E. Durkheima: vzaimodejstvie sociologii i pedagogiki v voprosah vospitaniya i obrazovatel'noj dejatel'nosti [Rereading Emile Durkheim: the interaction of sociology and pedagogy in matters of upbringing and educational activity]. Izd-vo «Raritet», Ekaterinburg, 20 (in Russian).
9. Rybcova, L. L., 2011. E. Durkheim o vzaimosvjazi pedagogiki i sociologii [E. Durkheim about the interrelationship between pedagogy and sociology]. News of Ural State University. Series 1: Issues of education, science and culture, 4, 60-67 (in Russian).
10. Rybcova, L. L., Merenkov, A. V., Grechuhina, T. I., Usacheva, A. V., Vorotkova, I. Ju., 2013. Sociologija vospitaniya [Sociology of upbringing]. Ekaterinburg, 176 (in Russian).
11. Spencer, H., 2012. Vospitanie umstvennoe, нравstvennoe i fizicheskoe [Education: intellectual, moral, and physical one]. Izd-vo Ural. un-ta, Moscow, 232 (in Russian).
12. Harchev, A. G., 1990. Sociologija vospitaniya (O nekotorykh actual'nyh social'nyh problemah vospitaniya lichnosti) [Sociology of upbringing (On some actual social problems of person's upbringing)]. Politizdat, Moscow, 220 (in Russian).
13. Khomeriki, O. A., 2014. Yakist osvity u fokusi sotsiologichnoho modeliuвання: analiz osnovnykh pidkhodiv [Quality of education in the focus of sociological modeling: analysis of the main approaches]. Social technologies: actual problems of theory and practice, 64, 176-184 (in Ukrainian).
14. Khoruzha, L. L., 2010. Sotsiologhiia vykhovannia [Sociology of upbringing]. Kyiv'sk. un-t imeni Borysa Hrinchenka, Kyiv, 124 (in Ukrainian).
15. Chepak, V. V., 2011. Teoretyko-metodychni zasady stanovlennia i rozvytku sotsiologhii osvity [Theoretical and methodological foundations of formation and development of educational sociology]. Heoplint, Kyiv, 303 (in Ukrainian).
16. Chuhaievskiy, V. H., Chernii, L. V., 2014. Sotsiologhiia osvity [Sociology of education]. Vyd-vo NPU imeni M. P. Dragomanova, Kyiv, 265 (in Ukrainian).